

УДК 364.4-055.5/7

ПАТОЛОГІЯ РОДИННОГО ЖИТТЯ – НАСИЛЬСТВО В СІМ'І**Карташинська Р.**

Рівень родинного насильства, алкоголізму чи інших проявів патології родинного життя ведуть до того, що у дітей і підлітків проявляються численні риси фізичного, психічного та емоційного характеру, які впливають на їх життя в межах існуючої суспільної системи.

У даній статті піднімається проблематика впливу насильства в родині на агресивну поведінку дітей і підлітків. Агресія може бути виразом аверсійного досвіду і передбачуваної користі. Аверсійний досвід викликає загальний стан емоційного збудження, яке може привести до кількох видів поведінки, залежно від того, як особистість навчила себе долати себе стреси (агресія, відступ, прохання про допомогу). Агресія може також виступати за відсутності емоційного збудження, коли особистість вважає, що така поведінка приведе до бажаного результату.

У своїх міркуваннях ми притримуємося компромісної позиції, найбільш прийнятної у педагогічній літературі. Вона об'єднує різні теорії агресії і передбачає, що агресивна поведінка людини є результатом фрустрації і закріплюється в результаті суспільного навчання.

В науковій літературі з предмету "проблематика праці" її значення аналізується з різних аспектів, наприклад у межах ставлення до праці, мотивації до праці, задоволення від праці, праці як цінності і її якості. У даній статті обговорено питання, що стосуються сутності праці і професії, проблематику людського капіталу, значення праці для особистості і суспільства, а також роль праці в індивідуальному і суспільно-економічному вимірі. Акцентовано увагу на проблемі безробіття як негативному суспільному явищі і умовах працевлаштуванні у Польщі.

Ключові слова: сім'я, родинні стосунки, насильство в родині.

В данной статье поднимается проблематика влияния насилия в семье на агрессивное поведение детей и подростков. Агрессия может быть выражением аверсионного опыта и предвиденной пользы. Показано, что аверсионный опыт вызывает общее состояние эмоционального возбуждения, которое может привести к нескольким видам поведения, в зависимости от того, как личность умеет преодолевать в себе стрессы (агрессия, отступление, просьба о помощи). Агрессия может выступать и без эмоционального возбуждения, если личность считает, что такое поведение приведет к желаемому результату. Автор придерживается компромиссной позиции, наиболее принятой исследователями, которая объединяет разные теории агрессии и предсказывает, что агрессивное поведение человека является результатом фрустрации и закрепляется в результате социального обучения.

Ключевые слова: семья, семейные отношения, насилие в семье.

Depending on the severity of parental violence, alcoholism, and other manifestations of familial pathology, children and adolescents exhibit many physical, psychological and emotional characteristics that affect how they function in a functioning social system.

In this article I am addressing the issue of the impact of domestic violence on aggressive behavior of children and adolescents. Aggression can be a manifestation of aversive experiences and predictable benefits. Conversational experiences produce the general state of emotional stimulation, which can lead to several types of behavior, depending on how the individual learned to cope with stress (aggression, withdrawal, request for help). Aggression can also occur in the absence of emotional stimulation when an individual thinks that such behavior will lead to the desired result.

In this discussion, I will adopt a compromise position, increasingly accepted in the literature. It combines various theories of aggression and assumes that aggressive behaviors of man are the result of frustration and persevere as a result of social learning.

In the literature of the subject "problem of work" its significance is analyzed from different perspectives, eg in attitudes towards work, motivation for work, satisfaction with work, work as value and quality. This article discusses issues related to the nature of work and profession, the issues of human capital, the importance of work for individuals and society, and the role of work in individual and socio-economic dimensions. The issue of unemployment, as a negative social phenomenon and the conditions of creation of employment in Poland, have been signaled.

Key words: family, parental attitudes, domestic violence.

I. Rodzina jako komponent środowiska wychowawczego

Od dawna już myśliciele i badacze, na czele z ojcem socjologii Augustem Comt'em uznali rodzinę za najważniejszą grupę ludzką i jednocześnie za podstawową komórkę organizacyjną społeczeństwa. Można zatem stwierdzić, że zbiorowości tej przyznano charakter uniwersalny. Na ukształtowanie stosunkowo zgodnego poglądu o rodzinie wpłynęły przede wszystkim dwa następujące względy:

- 1) Jej obecność w życiu wszelkich cywilizowanych społeczeństw;
- 2) Pełnienie przez nią wielu szczególnie istotnych funkcji na rzecz swoich członków i szerszych zbiorowości z funkcją wychowawczą na czele, dzięki której grupa ta odgrywa bardzo doniosłą rolę w procesie socjalizacji i przekazywania dorobku kulturowego.

W literaturze socjologicznej rodzina traktowana jest dwojako – jako grupa i jako instytucja (organizacja społeczna). W rodzinie zatem, jednakowo ważne stały się zasady dotyczące zarówno grupy jak i instytucji, których funkcjonowanie jest regulowane normami społecznymi i prawnymi. O skali zainteresowania socjologów problematyką rodziny najlepiej świadczy fakt wyodrębnienia się, autonomicznej subdyscypliny zwanej "socjologią rodziny". Socjologowie polscy za Janem Szczepańskim przyjmują, że "rodzina jest grupą złożoną z osób połączonych stosunkiem małżeńskim i rodzicielstwem oraz silną więzią międzysobniczą"¹.

Spełnia ona dwa podstawowe zadania:

- utrzymuje ciągłość biologiczną społeczeństwa,
- przekazuje dziedzictwo kulturowe.

Członkowie rodziny żyją zazwyczaj pod jednym dachem i tworzą jedno gospodarstwo domowe, które może obejmować dwa, trzy pokolenia (coraz niestety rzadziej). Rola członka rodziny (ojca, matki, dziecka) jest w miarę ściśle określona nie tylko przez wzajemne zaangażowanie uczuciowe, lecz głównie przez szersze zbiorowości jak:

- państwo,
- społeczność lokalną,
- kościół i różne inne instytucje czuwające nad wykonywaniem ról męża, żony, ojca, matki, dziecka. Tak więc wzajemne stosunki między członkami rodziny są określone przez:

- uczucia i postawy członków,
- tradycję przekazywaną wychowaniem,
- prawo,
- nakazy religii.

Te wszystkie formy kontroli zewnętrznej są siłami i czynnikami utrzymującymi spójność rodziny z zewnątrz. Jednakże rodzina rozwija również potężne siły wewnętrzne wynikające

z osobistych potrzeb jej członków, dążeń, uczuć, które mogą skutecznie przeciwstawić się naciskom z zewnątrz.

Środowisko rodzinne kształtuje w decydującej mierze osobowość dzieci w najmłodszy wieku. Może również wytwarzać pewne indywidualne sposoby zachowania się, może nadawać powszechnie przyjętym wzorom zachowania się pewną odrębność.

Doniosłość rodziny wynika nie tylko ze stojących przez nią zadań, lecz i realizowanych funkcji, spośród których trzy wydają się bardzo istotne:

¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcie socjologii*, PWN Warszawa 1972, s. 300.

1) Funkcja prokreacyjna rodziny – przejawia się w tym, że oprócz zaspokajania potrzeb seksualnych małżonków i chęci posiadania potomstwa, zapewnia ona trwałość biologiczną nie tylko rodziny jako grupy społecznej, ale i tym samym społeczeństwa.

2) Funkcja wychowawcza rodziny jest oczywistą konsekwencją funkcji prokreacyjnej. Funkcja ta implikuje działania zmierzające do całkowitej socjalizacji dziecka we wszystkich fazach jego rozwoju. Utrzymanie ciągłości kulturowej przez przekazywanie potomstwu języka, obyczajów, wzorów zachowań, ciągły kontakt dziecka z rodzicami i rodzeństwem służą przede wszystkim ukierunkowaniu poglądów i potrzeb naturalnych, panowanie nad nimi oraz zaspokajanie ich w sposób określony kulturą.

3) Funkcja gospodarcza – to konsumpcja dóbr dzięki pracy rodziców, którzy za tą pracę otrzymują wynagrodzenie.

W różnym stopniu, lecz te trzy podstawowe funkcje rodzina zawsze wypełniała, choć na przestrzeni dziejów zmieniały się jej formy instytucjonalne.

II. Rodzina – jej wspólnotowy charakter

Dorastanie w rodzinie jest dla dzieci korzystne. W porównaniu z najlepszymi nawet instytucjami rodzina i stwarzane przez nią możliwości dostarczają dziecku pozytywnych wzorów więzi społecznych i postaw, zaspokajają realizację potrzeb w tym poczucie bezpieczeństwa, doświadczeń życiowych w zakresie odpowiadającym kulturze i społeczności,

w której wzrasta dziecko, właściwej komunikacji.

Wg W. Świątkiewicza "Człowiek oczyma rodziny patrzy na otaczający go świat społeczny, uczy się go nazywać i klasyfikować, uznawać za przyjazny lub wrogi, swój lub obcy. W jej perspektywie postrzega sens swojego życia, formułuje własne cele życiowe i sposoby ich osiągnięcia. Tak właśnie kształtowana jest podstawowa rzeczywistość kultury, która na zawsze już stanie się symbolicznym układem odniesienia zarówno wówczas, gdy w swoim dorosłym życiu człowiek będzie twórczo rozwijał rodzinne doświadczenia, jak i wtedy, gdy będzie im własnym postępowaniem zaprzeczał"².

M. Wolicki określił podstawowe warunki konieczne do skutecznego pełnienia ról rodzicielskich. Zalicza do nich głównie: "psychiczną i społeczną dojrzałość rodziców, znajomość norm związanych z rolami, odpowiednio ukształtowane postawy rodzicielskie, zdolność do bezinteresownej miłości, akceptacja roli związanej z własną płcią i roli małżeńskiej, posiadanie odpowiedniej motywacji do pełnienia ról rodzicielskich, akceptacja osób i ról partnera i dzieci, wzajemne przystosowanie rodziców polegające na uzgodnieniu ról"³.

Podstawowym wymiarem życia rodziny jest jej wspólnotowy charakter. "U jej podstaw leży naturalny podział na dwie płci, zróżnicowanie wiekowe, popęd seksualny, instynkt macierzyński i ojcowski. Wymaga od swych członków integralnego zespolenia celów i dążeń podejmowanych dobrowolnie, a jednocześnie z poczuciem wewnętrznej konieczności. Daje swoim członkom wiele radości i przyjemności nie gwarantowanych przez inne grupy społeczne. Uspołecznia uczucie i dążenia swoich członków tak, że czują się oni zespoleni w dążeniu do celu i gotowi są zrezygnować ze swobody indywidualnej i wolności na rzecz grupy rodzinnej"⁴.

Analizując więzi rodzinne, można wyróżnić kilka jej składników, a mianowicie:

- Poczucie odpowiedzialności za osoby z rodziny;
- Wspólne zabezpieczenie warunków bytowych;
- Troskę o zdrowie bliskich, stwarzanie warunków do osiągnięcia sukcesów w samodzielnym życiu;
- Uczucie miłości i serdeczności;
- Wzajemną ocenę osób w rodzinie;

² W. Świątkiewicz, *Rodzina jako wartość w tradycji kulturowej Górnego Śląska*, w: *Rodzina w województwie katowickim. Opracowania i raporty*, red. W. Świątkiewicz, Katowice 1998, s. 9.

³ R. Grochocimska, *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 16.

⁴ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, PWN, Warszawa 1982, s. 25–26.

– Przyjmowanie wzorów osobowych od osób znaczących⁵.

Znaczenie kontaktów osobowych między dzieckiem a rodzicami, polega między innymi na tym, że:

1. "Rodzice są pierwszymi partnerami interakcji społecznych dziecka, kontakty te są przy tym długotrwałe i częste;

2. W kontaktach społecznych z rodziną zaspokajane są podstawowe potrzeby psychiczne dziecka, tj. doznawanie i odwzajemnianie miłości, współdziałanie społeczne, uznanie, poczucie bezpieczeństwa itp.;

3. Oddziaływanie rodziców ma charakter dwutorowy, polega na świadomym działaniu wychowawczym, w wyniku którego dziecko kształtuje swoje zachowania zgodnie z oczekiwaniami rodziców, jak również przez oddziaływanie niezamierzone – rodzice stwarzają określone sytuacje, które wyznaczają kierunek zachowania się dziecka, gdyż stanowią sytuację bodźcową dla podejmowanych przez nie czynności;

4. Rodzice stanowią dla dziecka najbliższe wzory osobowe asymilowane w procesie naśladownictwa i identyfikacji⁶.

W "przedstawionych" powyżej aspektach życia rodziny ujawnia się fakt, iż rodzina dla każdego człowieka jest środowiskiem społecznym w którym czuje się najbezpieczniej w sensie psychicznym i społecznym i najlepiej zaspokaja swoje psychospołeczne potrzeby.

III. Postawy rodzicielskie

Według M. Ziemskiej – *"postawa rodzicielska, jest nabytą strukturą poznawczo-uczuciowo-wolicjonalną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka. Ta tendencja do negowania w określony sposób w stosunku do dziecka musi być w pewnym stopniu utrwalona, aby mogła zyskać miano postawy rodzicielskiej"*⁷

M. Ziemska prezentuje własne zestawienie postaw rodzicielskich, które dzieli na właściwe i niewłaściwe. "Nadmierny dystans uczuciowy wobec dziecka lub nadmierna na nim koncentracja są podłożem niewłaściwych postaw rodzicielskich: odtrącającej, unikającej, zbyt wymagającej, nadmiernie chroniącej. Kształtowanie się właściwego kontaktu z dzieckiem dokonuje się wówczas, gdy rodziców cechuje autonomia wewnętrzna i równowagę uczuciowe. Podejście do dziecka będzie nastawione wtedy na rzeczywiste jego potrzeby. Takie zachowanie rodziców stanowi podstawę powstawania właściwych postaw, którymi są: akceptacja, współdziałanie, dawanie dziecku rozumnej swobody oraz uznanie prawa dziecka⁸".

Do właściwych postaw rodzicielskich zalicza:⁹

➤ **Akceptację dziecka** – czyli przyjęcie go takim jakie jest, jego możliwości, dysfunkcji, usposobienia, osobowości, trudności. Rodzice akceptujący nie ukrywają przed dzieckiem swoich uczuć, okazują mu miłość i tolerancję; starają się zaspokoić potrzeby dziecka, dają mu poczucie bezpieczeństwa, uznania i kochają je za to, że jest. **Akceptacja** dziecka przez rodziców sprzyja kształtowaniu się zdolności do nawiązywania trwałej więzi emocjonalnej, do przywiązania oraz zdolności do wyrażania uczuć. Dziecko może być, więc wesołe, przyjacielskie, miłe, usługowe, a także dzięki poczuciu bezpieczeństwa – odważne.

➤ **Uznanie praw dziecka w rodzinie jako równych** – bez przecenienia czy nie docenienia jego roli. Rodzice łatwo nawiązują z dzieckiem kontakt, cechuje ich wzajemna sympatia i zrozumienie. Przy **postawie uznającej** prawa dziecka w rodzinie staje się ono lojalne i solidarne w stosunku do innych członków rodziny, nie musi polegać zawsze na

⁵ *Kontakty ludźmi innymi jako problem wychowania, opieki, resocjalizacji*, red. Kosek-Nity B., Raś D., Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 16.

⁶ E. Jackowska, *Środowisko rodzinne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym*, PWN, Warszawa 1980.

⁷ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, PWN, Warszawa 1968, s. 168.

⁸ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, *Wiedza Powszechna*, Warszawa 1969, s. 66–67.

⁹ *Tamże*, s. 71–73.

rodzicach i być od nich zależne, ale może podejmować czynności z własnej inicjatywy, co sprzyja twórczości.

➤ **Współdziałanie z dzieckiem** – świadczy o tym, iż rodzice świadomie wciągają dziecko do życia rodzinnego, mając przy tym na względzie jego możliwości rozwojowe; rodzice są aktywni w nawiązywaniu kontaktu i we współdziałaniu z dzieckiem; rodzice są gotowi pomóc, wyjaśnić dziecku, ale także uczą je samodzielności i umiejętności poszukiwania.

Postawa współdziałania na ogół powoduje, że dziecko staje się ufne wobec rodziców, zwraca się do nich po rady i pomoc, jest zadowolone z pracy, z rezultatów własnego wysiłku, wytrwale, zdolne do współdziałania, do podejmowania zobowiązań, potrafi troszczyć się o własność swoją i innych.

➤ **Rozumna swoboda** – rodzice utrzymują autorytet oraz kierują dzieckiem, ale równocześnie dają mu poczucie swobody i pozwalają na samodzielną zabawę z dala od nich. Cechująca rodziców postawa **rozumnej swobody** wyzwala u dzieci zdolność do współdziałania z rówieśnikami. Pod wpływem tej postawy dziecko wyrabia sobie lojalność w stosunku do członków rodziny, jest bardzo twórcze.

Do grupy postaw niewłaściwych autorka zalicza:¹⁰

➤ **Postawa nadmiernie wymagająca** – rodzice pragną mieć idealne dziecko, według wytworzonego przez siebie wzoru co prowadzi do tego, iż nie liczą się z jego potrzebami oraz możliwościami; tacy opiekunowie stale krytykują, poprawiają oraz uzupełniają dziecko; wychowanek traktowany jest z pozycji autorytetu bez jakichkolwiek praw. **Postawa nadmiernego wymagania** sprzyja kształtowaniu się takich cech, jak: brak wiary we własne siły, niepewność, lękliwość, obsesje i uległość. Mogą powstawać również trudności szkolne lub w przystosowaniu społecznym. Gdy dziecko jest zdolne do buntu wobec rodziców i ma dobry kontakt z rówieśnikami, to wówczas ta postawa ulega osłabieniu.

➤ **Postawa unikająca** – nacechowana jest ubóstwem uczuć lub wręcz obojętnością rodziców. Sprzyja ona kształtowaniu się u dziecka takich cech jak: agresywność, kłótność, kłamliwość. Dzieci te są zastraszone, bezradne, znerwicowane.

➤ **Postawa nadmiernie chroniąca** – podejście do dziecka jest bezkrytyczne, a ono same uważane jest za wzór doskonałości, rozwiązuje się za niego problemy. **Postawa nadmiernie chroniąca** prowadzi do: opóźnienia dojrzałości społeczno-emocjonalnej, braku inicjatywy, poczucia zależności od rodziców, niezaradności, bierności, wzmożonego poczucia własnej wartości, nastawień egocentrycznych i egoizmu.

➤ **Postawa odtrącająca** – rodzice są niechętni lub nawet wrodozy względem swojego dziecka, żywią wobec niego uczucie rozczarowania i zawodu; rodzice demonstrują zachowania negatywne i otwarcie krytykują dziecko, stosują surowe kary zastraszenia, nakazy, zakazy wobec dziecka; opiekunowie zupełnie nie tolerują jego wad i nie biorą pod uwagę stopnia rozwoju. **Postawa odtrącająca** sprzyja kształtowaniu się u dziecka: agresywności, kłótności, nieposłuszeństwa, kłamstwa, kradzieży, zahamowania rozwoju uczuć wyższych, a nawet zachowania antyspołecznego. Może również powodować trudność w przystosowaniu się na skutek zahamowania, zastraszenia, bezradności, a także reakcji nerwicowych. Dzieci z takich rodzin są niezdolne do nawiązywania trwałych więzi uczuciowych.

IV. Patologia życia rodzinnego. Przemoc w rodzinie jako przejaw patologii życia rodzinnego

Patologia życia rodzinnego wiąże się z zagadnieniem konfliktów, napięć, dezorganizacji i rozbicia rodziny.

Konflikt jest starciem wywołanym rozbieżnościami postaw, celów, sposobów działania wobec konkretnego przedmiotu czy sytuacji. Konflikty są nieuniknione, lecz mogą być likwidowane i rozwiązywane bez negatywnych skutków.

Napięcie natomiast jest konfliktem trwałym i nierozwiązanym. Może ono być wyrażone otwarcie, może też ulegać okresowemu potęgowaniu przy jednoczesnym

¹⁰ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 76–79.*

stłumieniu objawów manifestacji zewnętrznej i wówczas kuluje się i nabiera siły emocjonalnej.

Natomiast napięcia kumulowane prowadzą do stałego zadrażnienia, do agresji stron i mogą w konsekwencji doprowadzić do dezorganizacji rodziny.

Zdaniem J. Szczepańskiego: "W rodzinie zdeorganizowanej gospodarstwo domowe ulega rozpadowi, postawy małżonków stają się antagonistyczne, miejsce przyjaźni, miłości, pomocy zajmują uczucia niechęci, nienawiści, a miejsce działań pomocnych i przyjaznych działania wzajemnie sobie szkodzące. Postawy takie i działania mogą występować nie tylko między małżonkami, ale także między rodzicami i dziećmi. Rodzina zdeorganizowana przestaje spełniać swoje zadania i swoje funkcje w ramach szerszych zbiorowości i w ramach społeczeństwa globalnego. Zanikają jej funkcje socjalizacyjne, a przede wszystkim wychowawcze".¹¹

W rodzinie dezorganizowanej dochodzi zatem do zaniedbywania obowiązków przez jednego lub obu małżonków, do zdrady małżeńskiej, pijaństwa, przemocy, całkowitego rozpadu rodziny.

"Obecnie można zaobserwować następujące rozszerzenie się zakresu pojęcia przemocy. Owo rozszerzenie nie jest tylko sprawą teoretyków, lecz znajduje swe żywe odzwierciedlenie w świecie społecznym: dyskusjach tłoczonych na łamach prasy, parlamentarnej legislacji, czy kampaniach na rzecz przeciwdziałania przemocy. Można więc oczekiwać, że pojęcie to jest żywe i szybko zmienia swą konotację i denotację w świecie współczesnym"¹².

Przemoc według definicji przyjętej w Słowniku języka polskiego PWN jest to "siła przeważająca czyjąś siłę; fizyczna przewaga wykorzystywana do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś; narzucona bezprawnie władza, panowanie; czyny bezprawne, dokonywane z użyciem fizycznego przymusu; gwałtu"¹³.

Przemoc w "Słowniku socjologicznym" zdefiniowana jest jako: "jeden z głównych, obok groźby, środków przymusu, polega na użyciu siły fizycznej, przez jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakieś osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucenie władzy"¹⁴.

Przytoczone definicje są obszerne i uwzględniają zarówno intencjonalność, jak i rodzaj zachowań oraz jego skutki.

W literaturze przedmiotu często spotykamy termin przemoc w rodzinie lub "przemoc domowa".

"Termin "przemoc w rodzinie" używany jest dla określenia działań i zaniechań występujących w bliskich związkach. W węższym znaczeniu ogranicza się do przypadków ataku fizycznego, jeśli ten przybiera formę wykorzystania przewagi fizycznej czy nadużycia seksualnego".¹⁵

Przykładami takich zachowań jest np.: bicie, szturchanie, duszenie, przypalanie.

Według Ireny Pospiszyl przemoc w rodzinie to "wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji"¹⁶.

Według Ogólnopolskiego Porozumienia Osób, Instytucji i Organizacji Pomagającym Ofiarom Przemocy w Rodzinie Niebieska Linia przemoc w rodzinie charakteryzuje się tym, że:

1. Jest intencjonalna – przemoc jest zamierzonym działaniem człowieka i ma na celu kontrolowanie i podporządkowanie ofiary.

2. Siły są nierównomierne – w relacji jedna ze stron ma przewagę nad drugą. Ofiara jest słabsza a sprawca silniejszy,

¹¹ J. Szczepański: *Elementarne pojęcia socjologii*. PWN Warszawa 1970, s. 334.

¹² *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży oraz w instytucjach społeczno-opiekuńczych*, red. J. Kuźma, Z. Szarota, Wyd. Test, Kraków 1998, s. 32.

¹³ M. Szymczak, *Słownik Języka Polskiego*, PWN, Tom II, Warszawa 1979, s. 986.

¹⁴ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, wyd. Graffiti BC, Toruń 1988, s. 67.

¹⁵ Cyt. za: *Co na to prawo*, "Świat Problemów" 1996, nr 5, s. 20.

¹⁶ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1994, s. 14.

3. Narusza prawa i dobra osobiste – sprawca wykorzystuje przewagę siły narusza podstawowe prawa ofiary (np. prawo do nietykalności fizycznej, godności, szacunku itd.).

4. Powoduje cierpienie i ból – sprawca naraża zdrowie i życie ofiary na poważne szkody. Doświadczanie bólu i cierpienia sprawia, że ofiara ma mniejszą zdolność do samoobrony.

Przemoc w rodzinie dotyczy wzajemnych relacji, stąd wyróżnić można:

- Przemoc wobec kobiet (przemoc małżeńska),
- Przemoc wobec osób starszych,
- Przemoc rodziców wobec dziecka.

Przemoc wobec dziecka

W epoce współczesnej, określonej mianem ponowoczesnej, w społecznej organizacji reprodukcji ludzkiej zauważalne są nowe zjawiska. Niektóre są pogłębieniem wcześniej widocznych tendencji, inne rezultatem wpływu przemian otoczenia społecznego rodziny,

a jeszcze inne rozwoju nauk medycznych. Są one często postrzegane w kategoriach "kryzysu rodziny". Sprzyja temu widoczne rozluźnienie się związku między życiem seksualnym, małżeństwem i reprodukcją.

W rodzinie następuje zmierzch wiedzy patriarchalnej. Zmieniają się treści ról męża i ojca oraz matki i żony. Zmienia się charakter związku małżeńskiego i związanych z nim oczekiwań. Zmieniają się pozycje dzieci w rodzinie. Poszerza się zakres wpływu państwa na rodzinę. Choć wiele nowych zjawisk nie ma charakteru powszechnego towarzyszące im przyzwolenie społeczne świadczy o dogłębności przemian.

Dynamiczny rozwój ochrony praw człowieka w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat pociągnął za sobą wzrost zainteresowania problemem przemocy wobec dziecka, jego prawem do bezpiecznej zależności, prawem do szacunku. Z badawczego punktu widzenia problemy dotyczą wyjaśnienia istoty zjawiska, jego przyczyny oraz następstw. Natomiast z medycznego, terapeutycznego widzenia problemem jest znalezienie właściwych sposobów pomocy oraz zapewnienie dziecku ochrony.

W 1961 roku pediatra Henry Kempe zorganizował interdyscyplinarną konferencję na temat nadużyć wobec dzieci¹⁷.

Symposium stało się impulsem do rozpoczęcia prac w kierunku rozpoznawania i leczenia dzieci maltretowanych i ich rodzin (syndrom dziecka maltretowanego). Według definicji J. Koera z 1981 roku "nadużycie wobec dziecka oznacza każdy rodzaj celowego, fizycznego lub emocjonalnego ranienia, seksualnego nadużycia i zaniedbania dziecka wskutek działania rodziców, czego następstwem są niekorzystne skutki zdrowotne"¹⁸.

Przyjmuje się następujące wyróżnienie form przemocy wobec dzieci:

- Fizyczna
- Emocjonalna (psychiczna),
- Seksualna,
- Zaniedbywanie fizyczne,
- Zaniedbywanie psychiczne¹⁹.

Do następstw somatycznych przemocy fizycznej wobec dzieci zalicza się:²⁰

- Sińce i obrzęki występujące na różnych częściach ciała: twarzy, ramionach, klatce piersiowej, plecach, pod pachami, po wewnętrznej stronie ud i ramion;
- Krwawe pręgi i regularne przebarwienia skóry na plecach, pośladkach, na nogach, stopach, dłoniach, często przybierające kształt narzędzi, którymi zostały zadane;
- Ślady rąk od gwałtownego chwywania, potrąsania;
- Ślady duszenia, wiązania;

¹⁷ W. Badura-Madej, *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych*, INTERART, Warszawa 1996, s. 131.

¹⁸ *tamże*.

¹⁹ B. Dubois, K. Krogsrud-Miley, *Praca socjalna, t. 2*, INTERART, Warszawa 1996.

²⁰ *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, red. D. Iwaniec, J. Szmagałski, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 154–167, s. 162–163.

– Rany twarzy u niemowląt i małych dzieci, np. typowe u małych dzieci karmionych "na siłę" rany wędzidełka, obrażenia warg mogące być wynikiem próby "uspokojenia" dziecka, naderwanie małżowiny ucha;

- Blizny na ciele, szczególnie gdy jest ich wiele i w różnym stadium gojenia;
- Trwałe ubytki włosów powstałe w wyniku wyrwania ich razem ze skórą lub jako wyraz stresu emocjonalnego;
- Nietypowe ślady po oparzeniach;
- Urazy głowy, najczęściej spowodowane biciem głową o drzwi lub ścianę;
- Złamania i zwichnięcia kości;
- Obrażenia wewnętrzne jamy brzusznej (dominują wśród przyczyn zgonów);
- Widoczna trudność w chodzeniu lub siadaniu;
- Zwiększona wrażliwość na dotyk (szczególnie ramion, pleców, pośladków);
- Brak reakcji na ból (w rezultacie długotrwałej przemocy fizycznej);
- Ospalność, apatia, brak koncentracji;
- Potliwość;
- Reakcje regresyjne;
- Reakcje kompulsywne.

Natomiast do konsekwencji poznawczych, emocjonalnych, behawioralnych przemocy fizycznej wobec dzieci można zaliczyć:²¹

- Brak lub zachwianie poczucia bezpieczeństwa;
- Brak przynależności uczuciowej do osób najbliższych;
- Obniżona samoocena, brak poczucia własnej wartości;
- Nieakceptowanie siebie;
- Poczucie zagubienia, bezsensu;
- Trudności w nawiązywaniu kontaktów z otoczeniem;
- Poczucie krzywdy, winy;
- Depresja;
- Egocentryzm;
- Lęki;
- Koszmary nocne;
- Bierność;
- Postawa zależności;
- Zaburzenia pamięci i koncentracji uwagi, zaburzenia aktywności społecznej, zaburzenia sfery intelektualnej uwarunkowane organicznie;
- Zaburzenia zachowania związane z trudnością kontrolowania emocji i rozpoznawania sytuacji społecznych; zaburzenia nerwicowe i nerwice;
- Lękliwość w stosunku do dorosłych;
- Obojętność na płacz innych dzieci;
- Brak poczucia rzeczywistości – ucieczki w świat fantazji;
- Zachowania agresywne lub (i) autodestrukcyjne;
- Silna potrzeba kontrolowania innych, wyrażana np. poprzez zachowania agresywne;
- Alkoholizm, narkomania;
- Stosowanie przemocy fizycznej w życiu dorosłym, w tym także wobec dzieci.

Przemoc emocjonalna

"W relacji rodzice – dziecko przemoc emocjonalna przejawia się w nienależytym i nieodpowiednim przez rodziców zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych dziecka. Wiele, stale powtarzających się negatywnych sytuacji wewnątrzrodzinnych, którym towarzyszą zaburzenia w zachowaniu dzieci można nazwać przemocą emocjonalną wobec dziecka"²².

"W literaturze przedmiotu różne aktywne i bierne formy zachowań opiekunów uznaje się za przemoc psychiczną wobec dziecka. Zachowania aktywne obejmują

---

²¹ K. Marzec-Holka, *Nie będziesz bił dziecka swego. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996, s. 26–27.

²² R. Grochocińska, *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, s. 40.

różnorodne formy werbalnej agresji i wrogości wobec dziecka lub działania, takie jak: straszenie, szantażowanie, wymuszanie lojalności, terroryzowanie, upokarzanie, wyęczanie dziecka i zastępowanie jego aktywności własną aktywnością, różne formy nadmiernej kontroli, wzbudzanie poczucia winy, stawianie dziecka w sytuacji sprzecznych wymagań i komunikatów, nieposzanowanie godności osobistej i prywatności dziecka, jego deprawowanie. Z kolei do zachowań biernych, zwanych także "zaniedbaniami emocjonalnymi, psychicznymi", zalicza się unikanie interakcji z dzieckiem, jego izolowanie, emocjonalne odrzucenie i zaniedbywanie potrzeb emocjonalnych dziecka, ignorowanie oraz pozbawianie stymulacji²³.

W psychiatrii przemoc emocjonalną rozumie się jako:²⁴

1) świadome okrucieństwo wobec dzieci, polegające na celowym perfidnym wykorzystywaniu bezradności dziecka,

2) nieświadome okrucieństwo wobec dzieci, polegające na niedocenianiu, nieznanomości psychiki dziecka i na rzutowaniu na nie własnych potrzeb, własnego modelu szczęścia, co w konsekwencji prowadzi do żądania, aby dziecko realizowało program dorosłych.

Do możliwych następstw wskazujących na występowanie przemocy emocjonalnej wobec dziecka badacze zjawiska zaliczają, m.in.:

- zaburzenia mowy,
- zaburzenia snu,
- dolegliwości psychosomatyczne,
- zachowania agresywne i autodestrukcyjne,
- wycofanie, stany depresyjne i inne.

Czynniki związane z przemocą emocjonalną mają wieloraki charakter, np.:

- 1) nierealne oczekiwania rodziców w stosunku do dziecka,
- 2) nadopiekuńczość ze strony rodziców,
- 3) niewłaściwie dobrana para małżeńska – rozczarowanie partnerem, emocjonalna walka z nim skłania do świadomych lub nieświadomych poszukiwań substytutu, na którym można odegrać własny gniew i niezadowolenie. Dziecku przypada wówczas rola "kozła ofiarnego".

Przemoc seksualna

Mnogość aspektów przemocy seksualnej łączy definicja proponowana przez Standing Committe on Sexually Abused Children; zgodnie z nią za "dziecko wykorzystane seksualnie można uznać każdą jednostką w wieku bezwzględnej ochrony (wiek ten określony jest przez prawo), jeżeli osoba dojrzała seksualnie, czy to przez świadome działanie czy to przez zaniedbywanie swoich społecznych obowiązków lub obowiązków wynikających ze specyficznej odpowiedzialności za dziecko dopuszcza do zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest zaspokojenie osoby dorosłej²⁵.

Wielu autorów podaje rejestr moralnych objawów i zachowań dziecka wiążących się z przemocą seksualną. Należą do nich, m. in.:

a) Bezpośrednie konsekwencje przemocy seksualnej: infekcje dróg moczowo-płciowych bez podłoża organicznego; urazy zewnętrznych narządów płciowych infekcje przeniesione drogą płciową (w sferze somatycznej).

W sferze poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej:

- Zbytńia erotyzacja dziecka;
- Zachowania masturbacyjne;
- Izolowanie się, zamykanie w sobie;
- Lęki, strach, fobie, nerwice, depresje;
- Zachowania agresywne, autodestrukcyjne;

²³ Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich", red. D. Iwaniec, J. Szmagałski, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 154.

²⁴ J. Gromska, Raport o przestępczości wobec dzieci, w: Prawda dziecka, red. J. Bińczycka, Warszawa 1993.

²⁵ L. Popek, E. Urbanowicz, Zjawisko przemocy wobec dziecka w rodzinie, "Wychowanie na co Dzień", nr 4–5.

- Problemy szkolne (wagary, konflikty);
- Ucieczki, zachowania przestępcze, prostytutka, alkoholizm, narkomania.
- b) Odległe konsekwencje przemocy seksualnej:
  - W sferze somatycznej m. in. anoreksja lub bulimia, bezsenność, bóle głowy;
  - W sferze poznawczej, emocjonalnej, behawioralnej: m. in. lęki, psychozy, nerwice, poczucie anomii, bezradność, osamotnienie, zachowania przestępcze, stosowanie przemocy (w tym seksualnej) wobec własnych dzieci, sadyzm, psychopatia.

Zaniedbanie jest to "uporczywe lub znaczne zaniedbywanie dziecka bądź niezapewnianie mu ochrony przed jakimkolwiek zagrożeniem, w tym także przed zimnem i głodem; całkowity brak opieki powodujący znaczne pogorszenie się zdrowia dziecka lub zaburzenie procesów rozwojowych, w tym także zahamowanie rozwoju z przyczyn pozaorganicznych"²⁶.

Zaniedbanie, bywa określane również jako "niezaspokojenie podstawowych potrzeb dziecka, obejmuje zarówno sferę fizyczną, jak i psychiczną. Wśród potrzeb niezbędnych do prawidłowego rozwoju dziecka wyróżnić można potrzeby związane z odżywianiem, ubieraniem, higieną, schronieniem, opieką medyczną, kształceniem, a także potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, kontaktu społecznego i akceptacji"²⁷.

Zachowania agresywne młodzieży

Agresja – podobnie jak wiele innych rodzajów zachowań – jest uwarunkowana wieloma czynnikami.

Istotne znaczenie w powstawaniu i utrwalaniu się zachowania agresywnego odgrywają normy, nagrody, kary oraz modele z jakimi zetknęła się jednostka²⁸.

A. Bandura i R. Walters korzystając z wyróżnionych przez psychoanalityków mechanizmów przystosowania i wyładowania napięć psychicznych stworzyli społeczną teorię uczenia się agresji przez modelowanie i naśladowanie. Stwierdzili, że agresja jest przyswajana przez obserwacje i udoskonalona przez praktyczne wzmocnienie.

Kluczowym elementem w etiologii przestępczości młodocianych jest modelowanie zachowania. Zdaniem A. Bandury i R. Waltersa agresja o charakterze antyspołecznym jest wyrazem motywacji nabytej, ukształtowanej w ciągu wielu lat, w toku interakcji między dzieckiem, a rodzicami.

Wielu badaczy zjawiska zachowań agresywnych dzieci i młodzieży przyznaje, że postawy rodziców wobec dzieci, mogą stwarzać podłoże do rozwoju i utrwalenia wzorów agresywnego zachowania.

Podstawowym warunkiem wystąpienia agresji antyspołecznej jest frustracja narastająca wskutek:

- braku jednego lub obojga rodziców serdecznej troski, opieki;
- postawy rodzicielskiej skłaniającej do stosowania kar.

Według podejścia określonego jako teoria uczenia się społecznego, agresja może być wynikiem:

- awersyjnych (przykrych) doświadczeń;
- przewidywanych korzyści, czyli podnieć.

Społeczna teoria uczenia się zachowań agresywnych w ujęciu A. Bandury i R. Waltersa jest uznawana za jedną z dróg wyjaśnienia zachowań przestępczych.

U podstaw tej teorii leżą:

- a) Powszechna zgoda co do tego, że zachowanie jednostki jest wynikiem uczenia się na drodze bezpośredniego doświadczenia, a więc metodą prób i błędów opartą na systemie nagród i kar albo w wyniku obserwowania zachowań innych (modelowania);
- b) Przekonanie o podatności jednostki na manipulowanie przez innych;
- c) Przekonanie, że zachowanie przestępcze, podobnie jak każde inne zachowanie, jest wyuczone na ogólnych zasadach teorii uczenia się;
- d) Przekonanie o tym, że przestępstwo jest jednym ze sposobów dążenia do osiągnięcia innych celów (np. zysków materialnych).

²⁶ S. Carole, *Psychologia dla pracowników socjalnych*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 106.

²⁷ Tamże, s. 157.

²⁸ A. Bandura, R. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, PWN, Warszawa 1968.

Rozważania końcowe

Przemoc poniża, powoduje cierpienie, nieobliczalne szkody, rodzi nienawiść, pragnienie odwetu, tworzy błędne koło w stosunkach międzyludzkich.

Często zachowania agresywne wśród młodzieży wynikają ze stosowania przez rodziców różnych form przemocy. Przemoc zaczyna z czasem funkcjonować w świadomości młodych ludzi jako wzorzec do naśladowania.

Zachowania rodziców są powielane, przenoszone na relacje z rówieśnikami.

W społeczeństwie polskim przemoc posiada przede wszystkim znaczenie pejoratywne. Zaprzecza podmiotowości w traktowaniu jednostki ludzkiej, tak w sensie etycznym jak i prawnym. Zachowania agresywne młodzieży zróżnicowane są przez bardzo wiele czynników, takich jak płeć, wiek, doświadczenie, typ szkoły, itp.

Dorośli – rodzice w oddziaływaniu na młodego człowieka nierzadko uciekają się do przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej, zaniedbań, różnego rodzaju ograniczeń. Nieumiejętność dorosłych w zakresie rozstrzygnięcia sporów w formie dialogu, przy równoczesnym braku poszanowania odmienności zachowań i poglądów dziecka, akceptacji, odbierania mu prawa do wyrażania własnych poglądów i przekonań prowadzi do zachowań agresywnych, hamuje możliwość porozumienia i poszukiwania kompromisu. Krzyk, podniesiony ton głosu, odbieranie młodemu człowiekowi możliwości zaprezentowania własnych racji stanowi dla niego wzór zachowań agresywnych podejmowanych wobec dorosłych, a także przenoszonych na rodzeństwo, rówieśników i inne osoby. Istnieje wiele dowodów na to, iż dzieci wychowane w środowisku miłości, akceptacji, zrozumienia i poszanowania ich odmienności, wobec których stosowano metody oparte na dialogu są znacznie mniej agresywne i bardziej przyjaźnie nastawione wobec dorosłych niż dzieci. Ze środowisk, w których dominuje wrogość podsycana przez takie metody oddziaływań wychowawczych jak polecenia, zakazy i rozkazy, moralizowanie, krytykowanie, ograniczenie oraz wymuszanie bezwzględnego posłuszeństwa²⁹.

Zachowania agresywne zdają się być wszechobecne w naszym życiu społecznym. Subiektywne poczucie zagrożenia zarówno dzieci, młodzieży, jak i dorosłych wymaga podjęcia szeroko zakrojonych działań społecznych, współpracy różnych instytucji.

W celu przeciwdziałania przemocy i agresji, należy m. in.:

- Kształtować obraz świata, w którym dla osiągnięcia celu nie należy uciekać się do agresji; w którym gardzi się przemocą;
- Rozwijać kompetencje społeczne, uczyć asertywności, tolerancji, empatii;
- Okazywać szacunek i zaufanie dziecku;
- Prezentować wzory poprawnych zachowań w sytuacjach konfliktowych (modelowanie).

²⁹ T. Gordon, *Wychowanie bez porażek*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1993; *"Wychowanie bez porażek w szkole"*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1995.